

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ЯКУШИНА ОКСАНА СЕРГІЇВНА

УДК 342.565.2

**КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА ОСВІТУ:
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ**

12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право»

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2018

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент

Слінько Тетяна Миколаївна, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри конституційного права України.

Офіційні опоненти:

– доктор юридичних наук, професор **Сухонос Володимир Вікторович**, Сумський державний університет, завідувач кафедри конституційного права, теорії та історії держави і права;

– кандидат юридичних наук **Бакумов Олександр Сергійович**, Харківський національний університет внутрішніх справ, доцент кафедри конституційного і міжнародного права.

Захист відбудеться 25 червня 2018 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.04 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84 а.

Автореферат розіслано 24 травня 2018 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

О.Р. Дашковська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. У положеннях Основного Закону України, як і більшості європейських держав, закріплені правові засади побудови демократичної правової держави, забезпечення прав, свобод і виконання обов'язків людини і громадянина, одним із яких є право на освіту. Виходячи з доктрини верховенства права, конституція може розглядатися як базовий документ, на основі якого визначається механізм його реалізації, стратегія, а державні органи мають дотримуватися і сприяти реалізації гарантованих кожному прав, у тому числі й на освіту. Отже, право на освіту слід розуміти як систему правових норм, поєднаних в інститут, за допомогою яких держава формує освітню політику, створює рівні умови доступу до освіти та вказує, що ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти на різних рівнях та у різний спосіб. Крім конституцій, права і свободи, основні способи їх захисту знайшли своє відображення у багатьох міжнародних документах. Так, Декларація прав людини і громадянина (ст. 26) закріплює основні права людини, серед яких і право на освіту. Україна є не лише учасницею основних міжнародних актів, у тому числі й у сфері освіти, вона також приєдналася до Болонського процесу, який гарантує право на освіту, вводячи систему загального рейтингу. Враховуючи основні тенденції, можна констатувати, що нині у світі прискорилося інтеграція освіти, а це передбачає розроблення заходів щодо встановлення єдиного міжнародного стандарту освіти. Враховуючи це, держава Україна має запропонувати і запровадити нові освітні програми, налагодити міжнародне співробітництво на рівні органів освіти.

На монографічному рівні теоретичні і практичні проблеми застосування права на освіту, у тому числі й пов'язані з визначенням суті системи нормативно – правового забезпечення, удосконаленням механізму реалізації прав, застосуванням міжнародного досвіду, було предметом вивчення українських і зарубіжних вчених. На особливу увагу заслуговують роботи С.С. Алексєєва, М.М. Бажанова, В.О. Боняк, Р.Г. Валєєва, Е.Д. Волохова, Л.М. Гриневич, Н.М. Губенської, Т.В. Грачова, А.М. Колодій, Є.Д. Красникова, О.І. Кулініч, А.В. Монаєнко, О.Г. Мельнічук, А.Ю. Олейник, В.В. Рибаківа, О.В. Стульникова, Р.В. Шаповал, О.Є. Фролова та ін.

Незважаючи на те, що у науці окремі аспекти реалізації конституційного права особи на освіту певною мірою розроблені, на цей час, на жаль, не проведено комплексного системного дослідження, присвяченого реалізації конституційного права на освіту. Отже, потребують ви-

вчення поняття «конституційне право на освіту» і принципи державної освітньої політики, характеристики елементів нормативно-правового забезпечення конституційного права на освіту, система державних гарантій і механізму реалізації конституційного права на освіту, підходи щодо імплементації закордонного досвіду в систему реалізації державної освітньої політики, вплив освітньої реформи на підвищення ефективності правового регулювання системи забезпечення реалізації конституційного права на освіту.

Усе це, враховуючи суттєві демократичні перетворення, які відбулися та тривають у нашій державі в освітянській сфері, підтверджує актуальність проведення комплексного конституційно-правового дослідження теоретичних і практичних аспектів реалізації конституційного права на освіту. Вказане й зумовило вибір теми дисертаційної роботи, окреслило її основні напрями.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проведене відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, ухвалених Національною академією правових наук України (рішення від 3 березня 2016 р.), із метою реалізації положень Указу Президента України «Національна доктрина розвитку освіти» від 17.04. 2002 року № 347/2002. Роботу виконано за планом науково-дослідних робіт Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах та згідно із цільовою комплексною програмою «Конституційно-правові проблеми забезпечення верховенства права у функціонуванні механізму публічної влади в Україні» (державна реєстрація №0111U000966).

Мета і завдання дослідження. Метою обрано всебічне і комплексне визначення суті і змісту конституційного права на освіту, практики його реалізації в Україні, розробку науково обґрунтованих пропозицій з удосконалення державних гарантій реалізації права на освіту в контексті євроінтеграційних процесів.

Для досягнення вказаної мети у дисертації поставлені такі завдання:

- розкрити сутність конституційного права на освіту як соціальної цінності;
- з'ясувати, спираючись на принципи державної освітньої політики, правовий зміст, мету, напрями реалізації конституційного права на освіту;
- показати значення міжнародних нормативно-правових актів у галузі освіти для національного законодавства;
- охарактеризувати елементи нормативно-правового забезпечення

конституційного права на освіту;

- вивчити теоретичні підходи до розуміння системи державних гарантій конституційного права особи на освіту в Україні і розробити пропозиції з її вдосконалення;

- на основі аналізу законодавчих актів запропонувати шляхи підвищення дієвості механізму реалізації конституційного права особи на освіту в контексті сучасної освітньої реформи;

- розкрити вплив освітньої реформи на покращення якості правового регулювання реалізації конституційного права на освіту;

- охарактеризувати шляхи і доцільність застосування закордонного досвіду реалізації державної освітньої політики;

- розробити пропозиції щодо впровадження міжнародних і європейських освітніх стандартів і гармонізації освітнього простору, а також вдосконалення системи державних гарантій конституційного права особи на освіту.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з реалізацією конституційного права на освіту.

Предметом дослідження є конституційне право особи на освіту.

Методи дослідження обрано з урахуванням поставленої мети і визначених завдань. Обґрунтованість і достовірність одержаних наукових результатів досягнуто завдяки використанню системи загальнофілософських, загальнонаукових і спеціальних наукових методів пізнання. Провідним став діалектичний метод. Так, за допомогою законів і категорій діалектики визначено сутність освіти, мету і принципи побудови, а також напрями реалізації конституційного права на освіту в Україні (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3). Завдяки законам формальної логіки та її методів вибудовано структурно-логічну схему дисертації, виявлено властивості й ознаки конституційного права на освіту з точки зору теорії і практики його реалізації (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 3.1). Загальнонаукові методи дозволили розглянути практичні аспекти конституційного права на освіту в Україні (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3). Структурний і функціональний метод дав змогу визначити основні закономірності, тенденції підвищення ефективності правового забезпечення реалізації конституційного права на освіту (підрозділи 1.2, 2.2, 3.1, 3.2), а формально-юридичний – проаналізувати нормативно-правовий зміст зарубіжного законодавства з точки зору імплементації його положень, а також урахування закордонного досвіду при розробці політики (підрозділ 1.3, розділи 2–3). Історико-порівняльний метод застосовано із метою з'ясування сучасного стану державних гарантій (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3), а порівняльно-правовий – під час встановлення системи нормативно-

правового забезпечення конституційного права на освіту (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 3.3). Усі методи дослідження використовувалися у взаємозв'язку, що забезпечило переконливість і достовірність наукових результатів.

Нормативною базою дослідження є Конституція України, чинне законодавство України про освіту, національна доктрина розвитку освіти, нормативно-правові акти України і законодавство закордонних держав (Великої Британії, Німеччини, США, Російської Федерації, Франції).

Емпіричною базою дослідження виступають дані, отримані під час аналізу й узагальнення чинного законодавства України, законодавства зарубіжних країн.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є кваліфікаційною науковою працею, у якій обґрунтовано низку концептуальних теоретичних положень, надано практичні рекомендації щодо вдосконалення механізму реалізації конституційного права на освіту, запропоновано авторські визначення понять. На основі проведеного дослідження сформульовано нові положення, які є внеском у розвиток доктрини конституційного права України та правотворчої діяльності.

Уперше:

– сформульоване авторське визначення поняття «право на освіту» в суб'єктивному й об'єктивному сенсі, а саме обґрунтовано, що в суб'єктивному значенні його можна трактувати як закріплену Конституцією і законами можливість кожної особи отримувати знання, вміння, навички з метою її інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку, успішної соціалізації, економічного добробуту; а в об'єктивному – як сукупність конституційно-правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері освіти, визначаючи цілі, зміст, просторові й часові межі, цілі, порядок реалізації права особи на освіту, а також регламентують організацію управління освітою, види і структуру органів виконавчої влади, які діють у сфері освіти, закріплюють їх правовий статус, порядок провадження освітянської діяльності;

– запропоновано у системі правового забезпечення реалізації права особи на освіту виокремити дві групи правових норм: до першої слід віднести правові норми, що визначають стратегію, завдання і цілі права на освіту як соціальної цінності, тобто ті, що встановлюють основні параметри освіти як об'єкта правового регулювання – її зміст, просторові й часові межі, порядок реалізації права особи на освіту; до другої групи належать норми, що регламентують як організацію управління освітою,

види і структуру органів виконавчої влади, які діють у сфері освіти, закріплюють їх правовий статус, так і порядок проведення освітянської діяльності;

– запропоновано визначення поняття «державна освітня політика»: як сукупність законодавчо закріплених програмних і практичних детермінант державно-управлінського впливу на відносини в освітній галузі з метою досягнення максимального ефекту від її розвитку, загальної доступності освітніх послуг, а також належного функціонування освітніх установ, що можливе завдяки спеціально створеній системі органів державної влади і місцевого самоврядування.

Удосконалено:

– положення щодо необхідності внесення до Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, затвердженої Указом Президента України від 25.06.2013 р. № 344/2013, низки специфічних принципів державної освітньої політики: базової стандартизації змісту освітніх послуг; ринкової орієнтації освітніх програм; інтеграції закладів освіти в економічну сферу держави, обґрунтовано, що це дасть змогу розробити комплексну державну освітню політику, підтвердити її інклюзивність у загальній стратегії розвитку держави, у тому числі в економічному секторі;

– тезу про те, що міжнародні й конституційні засади реалізації особою права на освіту не мусять бути формальними, а повинні мати дієвий правовий механізм їх практичної реалізації, який буде розроблятися на основі європейських стандартів якості освіти, соціального захисту осіб, що реалізують своє право на освіту, належного фінансування й матеріально-технічного забезпечення системи освіти;

– підхід щодо розуміння механізму реалізації конституційного права особи на освіту, який має низку специфічних особливостей, як: стадії реалізації цього права; стадії безпосередньої реалізації особою права на освіту завдяки цілеспрямованим діям щодо засвоєння освітніх програм; особливості практичної реалізації особою конституційного права на освіту у формі правовідносин;

– положення про доцільність кодифікації освітнього законодавства України.

Набули подальшого розвитку:

– пропозиція щодо визначення освіти як сфери, яка за своєю сутнісною характеристикою є системою професійних знань і вмінь, що включає в себе процес навчання і виховання особистості, які набуваються як в інтересах всього суспільства, так і самої особи; а також визнання права на освіту одним з основних елементів системи прав і свобод лю-

дини і громадянина;

– теоретичні положення щодо встановлення ознак державної освітньої політики, зокрема, запропоновано виокремлювати такі ознаки: по-перше, об'єктом освітньої політики є система освіти в державі, яка повинна складатися із сукупності суспільних відносин із приводу накопичення, систематизації і поширення знань; по-друге, включає низку елементів (мета, система принципів, механізми й інструменти реалізації, які у своєму комплексі формують необхідну якість державно-управлінського впливу на суб'єктів сфери освіти і відносини, що в ній реалізуються); по-третє, через освітню політику держава реалізує і забезпечує дотримання прав особи та задоволення інтересів суспільства щодо їх всебічного розвитку; по-четверте, знаходить своє відображення в сукупності освітніх програм і методичних комплексів, розроблення яких дає змогу систематизувати знання й окреслити певні цілі і вектори наукового пізнання, що відповідають загальносуспільним потребам; по-п'яте, реалізується за допомогою певних управлінських засобів, але залишається в теоретичній площині, хоча і відповідає за зміст і характер як таких заходів, так і механізмів її реалізації;

– теза про те, що державна освітня політика є одним із елементів загальнодержавної стратегії суспільного розвитку, а отже, формування її мети повинно базуватися не лише на тенденціях чи сучасному стані освітньої сфери, а й на її нормативно-правовому забезпеченні;

– визначення поняття «нормативно-правове забезпечення конституційного права особи на освіту» як нормативного регулювання суспільних відносин, що склалися у сфері освіти, і використання права як засобу управління освітянською сферою з метою сприяння пошуку шляхів вдосконалення існуючих і розроблення нових правових приписів, необхідних для реалізації особою конституційного права на освіту;

– положення про те, що для належного забезпечення реалізації права особи на освіту, зокрема, такої його складової, як якісна освіта, проведення реформи опорних шкіл у своєму сучасному вигляді матиме недостатній вплив, враховуючи це, запропоновано внести зміни до абз.

3. п. 2. «Положення про освітній округ», а саме уточнити визначення поняття «опорна школа», додавши, що ланка старшої школи у складі опорної має вміщувати не менше ніж три класи на кожен паралель.

Практичне значення отриманих результатів. Сформульовані висновки і практичні рекомендації можуть бути використані:

- у науково-дослідній сфері – для подальшого вивчення теорії і практики реалізації конституційного права на освіту, а також вироблення рекомендацій щодо його конституційно-правового регулювання;

- у правотворчій діяльності – для удосконалення законодавчої регламентації конституційного права на освіту;

- навчальному процесі – під час підготовки відповідних розділів навчальних посібників і підручників із конституційного права України, конституційного права зарубіжних країн, теорії держави і права, а також при викладанні відповідних навчальних курсів, у науково-дослідній роботі студентів, аспірантів, викладачів.

Апробація матеріалів дисертації. Основні теоретичні положення, висновки і пропозиції, які містяться у дисертації, обговорювалися та були схвалені на засіданнях кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Ключові положення роботи доповідалися на: XI International research and practice conference (August 30 – September 7, 2015), Міжнародній науковій конференції «Принципи сучасного конституціоналізму та Основний Закон України. IX Тодиківські читання» (м. Харків, 4–5 листопада 2016 р.), Міжнародній науковій конференції «Конституція України в контекстів сучасних конституційних парадигм. X Тодиківські читання» (м. Харків, 27–28 жовтня 2017 р.), Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених та студентів «Юридична осінь 2017 року» (м. Харків, 15 листопада 2017 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано шість наукових статей (п'ять – у виданнях, включених до переліку фахових видань України з юридичних наук, одна – у науковому періодичному виданні іншої держави) і чотирьох тезах доповідей на наукових і науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, загальних висновків, списку використаних джерел (254 найменування) та додатків. Загальний обсяг дисертації – 232 сторінки, основний зміст – 200 сторінок, список використаних джерел – 30 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У Вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено стан наукової розробки проблеми, з'ясовано зв'язок із науковими програмами, планами, темами, сформульовано мету, вказано завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про їх апробацію.

Розділ 1 «Теоретико-правові аспекти розуміння європейського

освітнього простору та конституційного права особи на освіту» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 *«Конституційне право на освіту: сутність та соціальна цінність»* розглянуто освіту як основу інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, а також розкрито зміст конституційного права на освіту.

Запропоновано визначати освіту як сферу, яка за своєю сутнісною характеристикою є системою професійних знань і вмінь, які набуваються як в інтересах всього суспільства, так і окремої особи, що включає в себе процес навчання і виховання особистості; а також визнання права на освіту одним з основних елементів системи прав і свобод людини і громадянина.

Право на освіту розглянуто в суб'єктивному й об'єктивному значенні. В *суб'єктивному* сенсі його слід розглядати як закріплену Конституцією і законами можливість кожної особи отримувати знання, вміння, навички з метою її інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку, успішної соціалізації, економічного добробуту. В *об'єктивному* – право на освіту являє собою сукупність конституційно-правових норм, за допомогою яких врегульовуються суспільні відносини у сфері освіти, визначаються зміст, цілі, просторові й часові межі, цілі, порядок реалізації права особи на освіту, а також регламентується організація управління освітою, види і структура органів виконавчої влади, які діють у сфері освіти, закріплюються їх правовий статус, порядок проведення освітньої діяльності.

У підрозділі 1.2 *«Державна освітня політика: сутність, мета, принципи, напрямки реалізації»* досліджено сутність, мету, принципи та напрямки реалізації державної освітньої політики.

Доведено, що основними принципами державної освітньої політики є доступність усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються для кожного громадянина; забезпечення як рівних умов для всебічного розвитку особистості, так і органічного зв'язку освіти з національною історією, культурою, традиціями; стабільність освіти; демократизм і пріоритетність загальнолюдських і загальнодержавних цінностей; незалежність освіти від діяльності політичних партій; світськість освіти; поєднання державного й договірної регулювання освітніх відносин.

Розглянуто питання реалізації мовних прав національних меншин в освітній сфері. Наголошено, що стаття 7 Закону України «Про освіту» містить певні двозначні положення, що, як видається, не сприяє забезпеченню дотримання ключових принципів при застосуванні міжнародних і конституційних зобов'язань країни.

У підрозділі 1.3 «*Міжнародно-правове регулювання права на освіту*» проаналізовано положення міжнародно-правових актів і практику Європейського суду з прав людини у сфері освіти.

Констатовано, що, спираючись на положення міжнародних нормативно-правових актів, можна виокремити такі основні умови реалізації права на освіту: запровадження обов'язкової і безоплатної початкової й загальної освіти; доступність середньої, професійно-технічної і вищої освіти; свобода батьків обирати школи для своїх дітей і забезпечувати релігійне й етичне виховання дітей відповідно до власних переконань.

Запропоновано класифікувати міжнародні нормативно-правові акти про освіту на чотири види: 1) конвенції, а саме: про захист прав людини та основоположних свобод; про боротьбу з дискримінацією у сфері освіти; про технічну та професійну освіту та ін.; 2) рекомендації МОП/ЮНЕСКО, зокрема, щодо становища вчителів; про виховання в дусі поваги до прав людини й основних свобод; про розвиток освіти дорослих; про статус викладацьких кадрів закладів вищої освіти та ін.; 3) рекомендації Комітету міністрів Ради Європи, зокрема, «Про освіту з питань охорони здоров'я в школі та роль і підготовку вчителів» (№ R (88)7); «Про розвиток освіти з питань довілля в шкільних системах» (№ R(91)8); та ін.; 4) резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи, зокрема, «Про якість і ефективність шкільної освіти» (874) та ін.

Розділ 2 «Проблеми забезпечення конституційного права на освіту в умовах інтеграції в європейський та світовий освітній простір» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «*Нормативно-правове забезпечення конституційного права на освіту в Україні*» розглянуто особливості нормативно-правового регулювання конституційного права на освіту.

Визначено поняття «нормативно-правового забезпечення конституційного права особи на освіту» як нормативне регулювання суспільних відносин, що склалися у сфері освіти, і використання права як засобу управління освітянською сферою з метою сприяння пошуку шляхів вдосконалення існуючих і розроблення нових правових приписів, необхідних для реалізації особою конституційного права на освіту.

З'ясовано, що вдосконалення нормативно-правового забезпечення конституційного права особи на освіту можливе завдяки системному підходу до вирішення проблем, що виникають під час реалізації права на освіту, а також прийняття державної стратегії і плану вжиття запланованих заходів із питань гарантування особам реалізації їх конституційного права на освіту.

Підрозділ 2.2 «*Державні гарантії реалізації конституційного*

права на освіту в Україні в умовах інтеграції в європейський освітній простір. Інституційна складова забезпечення конституційного права особи на освіту в Україні» присвячено характеристиці державних та інституційних гарантій реалізації права на освіту.

Запропоновано у системі нормативного забезпечення державою реалізації права особи на освіту виокремити дві групи: до першої слід віднести правові норми, що визначають стратегію, завдання і цілі права на освіту як соціальної цінності, тобто ті, що встановлюють основні параметри правового регулювання освіти (її зміст, просторові й часові межі, цілі, порядок реалізації права особи на освіту); до другої слід віднести норми, що регламентують як організацію управління освітою, види і структуру органів виконавчої влади, які діють у сфері освіти, закріплюють їх правовий статус, так і порядок проведення освітянської діяльності

Доведено, що державні гарантії права на освіту передбачають, що кожен має право: на якісну освіту; здобувати освіту впродовж усього життя; доступність і безоплатність освіти. В Україні створюються рівні умови доступу до освіти, отже, ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти, оскільки воно гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального й майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин і ознак. Крім того, це право реалізується шляхом здобуття освіти на різних рівнях, у різних формах і різних видах, у тому числі шляхом здобуття дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти й освіти дорослих.

У підрозділі 2.3 *«Механізм реалізації конституційного права особи на освіту в Україні»* проаналізовано структуру й особливості механізму реалізації права на освіту.

Встановлено, що однією з основних особливостей механізму є стадії реалізації цього права. Так, дитина з досягненням певного віку, відповідно до правил, закріплених у Положенні про дошкільний навчальний заклад, може бути прийнята до групи дошкільної освіти. Із цього моменту розпочинається поетапна практична реалізація особою гарантованого державою права на освіту. При отриманні особою повної загальної середньої освіти право, що розглядається, переходить в іншу стадію – володіння, тобто можливість на конкурсній основі безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах. Практична реалізація особою права на післядипломну освіту дозволяє

підвищити рівень освіти, наукову і педагогічну кваліфікацію на базі вищого професійного освітнього закладу. Цей вид освіти отримується в аспірантурі, ад'юнктурі, докторантурі, що створюються при освітніх установах вищої професійної освіти і наукових установах, в очній і заочній формах, на платній і бюджетній основах.

Наголошено, що особливістю практичної реалізації особою конституційного права на освіту слід також вважати стадію безпосередньої реалізації нею цього права завдяки цілеспрямованим діям із засвоєння освітніх програм. Встановлено, що ще однією особливістю механізму реалізації права на освіту виступає його здійснення як правовідносин, які за своєю суттю є специфічним видом взаємодії суб'єктів сфери освіти з метою задоволення інтересів індивіда й суспільства щодо отримання знань і навичок особами, які здобувають освіту, у передбаченій чинним законодавством формі.

Зроблено висновок, що реалізація особами права на академічну мобільність, а також визнання кваліфікацій в усіх країнах, що є членами єдиного європейського простору вищої освіти, мають стати пріоритетами при вдосконаленні світового й європейського освітнього простору до 2020 р.

Розділ 3 «Шляхи підвищення ефективності системи забезпечення реалізації конституційного права на освіту» складається з трьох підрозділів.

Підрозділ 3.1 *«Освітня реформа як засіб підвищення ефективності правового регулювання системи забезпечення реалізації конституційного права на освіту»* присвячено аналізу основних напрямків освітньої реформи в Україні.

Доведено, що сучасні освітні перетворення українського суспільства, стосуються як організаційно-управлінських аспектів освітнянської галузі, так і змісту освіти на основі ефективного законодавчого забезпечення, оскільки саме від повноти і досконалості законодавчої бази залежить ступінь гарантованості конституційного права людини на освіту. Крім того, на стан правового регулювання і забезпечення реалізації конституційного права на освіту впливає своєчасне оновлення законодавчих положень як умови та водночас органічної компоненти будь-якої освітньої реформи.

Встановлено, що основними недоліками освітньої діяльності, котрі впливають на гарантії забезпечення конституційного права на освіту в сучасній Україні, є: відсутність як реальної децентралізації управління освітою, так і умов для дієвої і систематичної участі громадськості у процесі прийняття рішень із питань підвищення якості освіти, недостат-

не забезпечення безоплатності й доступності освітніх послуг, нераціональне використання коштів в освітньому секторі. Разом із тим проблема недостатньо ефективного управління освітньою системою може бути вирішена завдяки інституційним змінам у загальнодержавній системі публічного управління.

Доведено, що основними проблемами економічного забезпечення освітньої галузі в сучасній Україні є: суттєвий дисбаланс фінансування різних ланок освіти (завелика частка асигнувань у вищу освіту і недофінансування середньої освіти); недостатня наповнюваність класів; незначний показник кількості учнів на одного вчителя. Проте, питання навчання у малокомплектних закладах середньої і старшої школи має вирішуватися відповідно до можливостей місцевих бюджетів – через укрупнення шкіл і забезпечення довозу дітей або організації їх дистанційного навчання.

У підрозділі 3.2 *«Імплементация закордонного досвіду в системі реалізації державної освітньої політики: впровадження міжнародних та європейських освітніх стандартів, гармонізація освітнього простору»* проаналізовано закордонний досвід і запропоновано шляхи його застосування в державній освітній політиці.

Обґрунтовано, що справедливою є вимога до всіх країн–учасниць Болонського процесу створити систему однакових рівнів професійної освіти і ступенів вищої освіти за допомогою інструментів державної освітньої політики. Остання має сприяти необхідній конвергенції (зближенню) вимог до професійної кваліфікації здобувачів освіти і забезпеченню відповідності змісту освіти у країнах-учасницях визначеним високим світовим стандартам.

Доведено, що інтеграція вітчизняної освіти у світовий і європейський освітній простір є динамічним процесом, який включає наступні напрями вдосконалення нормативно-правового забезпечення системи вітчизняної освіти у межах єдиного європейського освітнього простору: забезпечення на міжнародному, національному й регіональному рівнях співпраці між вищими навчальними закладами; приведення у відповідність до Лісабонської стратегії законодавства України у сфері освіти.

У підрозділі 3.3 *«Вдосконалення системи державних гарантій конституційного права особи на освіту в Україні»* охарактеризовано основні шляхи вдосконалення системи державно-правового забезпечення реалізації права на освіту.

Встановлено, що ключовими питаннями в освітній системі України, що потребують свого вирішення найближчим часом, є: розширення доступності якісної освіти, підвищення ефективності публічного управ-

ління освітою, вдосконалення фінансового механізму розвитку освіти й організаційного механізму впровадження освітніх інновацій, забезпечення прав і свобод людини у сфері освіти, належне врегулювання сфери надання населенню високоякісних освітніх послуг у новостворених об'єднаних територіальних громадах. Відсутність комплексної державної програми з підтримки і впровадження освітніх змін в новостворених ОТГ, намагання поспіхом їх провести в окремих секторах освітньої галузі в недостатньо продуманий спосіб породжують деяке нерозуміння їх темпу і змісту з боку громадськості, учасників освітніх перетворень, збільшуючи вірогідність поглиблення кризових явищ.

Зазначено, що ще однією проблемою, що стоїть на заваді належного забезпечення конституційного права на освіту, слід визнати засилля академічної недоброчесності в усіх ланках освіти в Україні, яка до того ж має комплексний характер. Запропоновано її вирішити шляхом вжиття системи заходів у різних сферах соціально-економічного життя суспільства, а також створення несуперечливого освітнього законодавства, врегулювання питань, пов'язаних із захистом авторського права. Проблема правової регламентації ускладнюються ще й тим, що досі не було прийнято Освітнього кодексу України, а також недостатньо враховано значення недержавного сектору освіти, що формується, для реалізації права на освіту.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано вирішення наукового завдання, яке полягає у комплексній розробці суті і змісту конституційного права на освіту, практики його реалізації в Україні, розробці науково обґрунтованих пропозицій з удосконалення реалізації права на освіту та його забезпечення в контексті євроінтеграційних процесів. На основі цього зроблено наступні висновки.

1. Конституційне право на освіту з точки зору суб'єктивного значення можна трактувати як можливість використання особою прав на отримання освіти. Конституція України закріпила положення, згідно з яким правові відносини на підставі прямої дії Основного Закону, за яким громадянин користується соціальними, економічними й культурними благами, які він отримує за допомогою освіти. Право на освіту в об'єктивному сенсі – це чинне законодавство України, побудоване на підставі основних положень Конституції України.

2. Державна освітня політика є сукупністю законодавчо закріплених програмних і практичних детермінант державно-управлінського

впливу на відносини в освітній галузі із метою досягнення максимального ефекту її розвитку, загальної доступності освітніх послуг, а також належного функціонування освітніх установ, що реалізується через спеціально створену систему органів державної влади і місцевого самоврядування. Доведено, що метою освіти є всебічний розвиток особистості як найвищої цінності суспільства з урахуванням її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей. Обґрунтовано, що принципи побудови державної освітньої політики спираються на приписи Конституції України, оскільки держава і суспільство відповідальні перед громадянами за розвиток, організацію, модернізацію освіти, побудову й удосконалення якості освіти.

3. Україна є повноправним учасником основних міжнародних актів у сфері освіти. Міжнародні стандарти у галузі освіти мають як обов'язковий, так і рекомендаційний характер. Про обов'язковість дотримання приписів міжнародних документів, як правило, сказано в них самих, тобто акт містить вказівки. Якщо норми міжнародного права носять рекомендаційний характер, то держави у складі Європейського Союзу самі вирішують, чи варто їх дотримуватися. Значення міжнародних нормативно-правових актів для національного законодавства у галузі освіти полягає в обранні стратегічних цілей, завдань системи освіти з метою забезпечення доступності здобуття якісної освіти протягом життя; виховання покоління людей демократичного світогляду, які цінують і обстоюють громадянські права й свободи, із повагою ставляться до традицій, культури, віросповідання і мови спілкування народів світу тощо.

4. Вдосконалення нормативно-правового забезпечення конституційного права особи на освіту, передусім, можливе завдяки використанню системного підходу до вирішення проблем, що виникають на практиці під час реалізації права на освіту, а також у прийнятті державної стратегії і плану дій, де будуть передбачені певні заходи, вжиття яких покращить гарантування конституційного права на освіту. Інтеграція вітчизняної освіти у світовий і європейський освітній простір – це динамічний процес, який постійно вдосконалюється. Для повноцінної правової регламентації реалізації права на освіту і успіху освітньої реформи однаково важливо, щоб вдосконалення нормативної бази відбувалося у випереджаючий спосіб порівняно з іншими компонентами освітньої реформи. Низький показник успішності освітніх змін, що передбачені освітньою реформою, у вітчизняних реаліях на рівні закладів, установ освіти пояснюється нехтуванням багатьма універсальними інструментами послідовної підготовки і процедурами забезпечення належної управ-

лінської підтримки процесу освітніх змін.

5. Реалізацію права на освіту держава підкріплює правовими, соціальними, економічними гарантіями. Інновації в освіті передбачають систему ініціатив, які є перспективними для еволюції освіти, а також зміни кадрового апарату. Звісно, це зумовлює зростання наукового потенціалу, удосконалення механізму й інструментів координації дій всіх учасників інноваційних програм, підвищення конкурентної спроможності вищих закладів освіти, розширення грантової форми фінансування наукових досліджень і міжнародного співробітництва у галузі науки, освіти, створення матеріальних і моральних стимулів, які стимулюють наукову діяльність.

6. Механізм фінансово-економічного забезпечення освіти діє за рахунок консолідованого використання державного й місцевих бюджетів, як це має місце у розвиненому світі, що, беззаперечно, повинно стати пріоритетом. Крім того, фінансування освіти мусить бути високим, поступово зростаючим навіть в умовах економічної нестабільності в окремих країнах. Проведення освітньої реформи матиме більше перспектив, якщо джерела необхідних ресурсів для її впровадження будуть точно визначеними, прозорими, відкритими і зрозумілими для всіх. Чим нестабільнішим є проектний фон освітніх змін, тим чіткіше мають бути встановлені економічні механізми керування цими змінами і мінімізовані ризики несподіваного урізання передбачених видатків. Підтверджено, що пов'язаність бюджетних асигнувань на освіту, а відтак на її розвиток, з рівнем показника ВВП в Україні в умовах нестабільного економічного розвитку країни негативно позначається на освітній галузі, ставить її у залежність від політичної кон'юнктури та інших факторів, що знаходяться поза освітою. Цим суттєво знижується потенціал і значущість змін, які є продуктом еволюції освітньої системи.

7. В основу освітньої реформи на сучасному етапі покладене законодавче забезпечення, яке включає своєчасне оновлення законодавчої бази, яка визначає умови освітньої реформи. Констатовано, що основними недоліками освітньої реформи, що впливають на підвищення ефективності правового регулювання реалізації права на освіту, є такі: відсутність як реальної децентралізації управління освітою, так і умов для дієвої і систематичної участі громадськості у процесі прийняття рішень з питань підвищення якості освіти, недостатнє забезпечення безоплатності й доступності освітніх послуг, нераціональне використання коштів у освітньому секторі.

8. Європейська освітня інтеграція – це тривалий процес, що передбачає масштабні внутрішні перетворення в усіх сферах життя євро-

пейських країн, передусім у національних системах освіти. У той же час освітня інтеграція (у процесуальному аспекті) потребує запровадження нових дієвих механізмів. Необхідною є вимога до всіх країн-учасниць Болонського процесу щодо створення системи однакових рівнів професійної освіти і ступенів вищої освіти за допомогою інструментів державної освітньої політики. Остання має сприяти необхідній конвергенції (зближенню) професійної кваліфікації здобувачів освіти і забезпеченню відповідності змісту освіти у країнах-учасницях визначеним високим світовим стандартам.

9. Удосконалення управління освітньою системою може бути здійснено за умови інституційних змін у загальнодержавній системі публічного управління. Чимало проблем, які існують у вітчизняній системі освіти, виникає, у тому числі й опосередковано, внаслідок причин, що перебувають поза межами освітньої галузі, оскільки реалізація конституційних прав людини і громадянина в Україні нині відбувається в умовах соціально-економічної нестабільності і військового конфлікту на сході, що ставить під загрозу забезпечення права на освіту для окремих категорій осіб, зокрема, внутрішньо переміщених.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації:

1. Якушина О.С. Сущність образования как социальной ценности для личности и для государства. *Экономика и право Казахстана*. № 21. 2015. С. 42-46.

2. Якушина О.С. Нормативно-правове забезпечення конституційного права на освіту в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Верховенство права»*. № 4. 2017. С. 59-64.

3. Якушина О.С. Міжнародно-правове регулювання права на освіту. *Науково-практичний журнал «Європейські перспективи»*. № 3. 2017. С. 58-63.

4. Якушина О.С. Поняття та зміст конституційного права на освіту. *Проблеми законності: зб. наук. праць, відп. ред. В. Я. Тацій*. Харків: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2018. Вип. 140. С. 44-52.

5. Якушина О.С. Механізм реалізації конституційного права на освіту в Україні. *Наше право*. № 4. 2017. С. 33-38.

6. Якушина О.С. Сутність освіти як соціальної цінності для особи, суспільства і держави. *Форум права*. № 3. 2017. С. 228-233. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2017_3_40

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Якушина О.С. Значення конституційно-правового регулювання права особи на освіту. *Proceedings of academic science*. № 3. 2015 С. 10-13.

8. Якушина О.С. Конституційно-правове регулювання права на освіту. «*Принципи сучасного конституціоналізму та Основний закон України*» IX Тодиківські читання. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (м. Харків, 4-5 листопада 2016). Харків.: Права людини. С. 178-179.

9. Якушина О.С. Конституційно-правові гарантії права на освіту «*Конституція України в контексті сучасних конституційних парадигм*». X Тодиківські читання. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (м. Харків, 27-28 жовтня 2017). Харків.: Права людини. С. 160-161.

10. Якушина О.С. Міжнародні стандарти в галузі освіти. *Юридична осінь 2017 року*. Збірка тез доповідей та наукових повідомлень учасників Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених та студентів. (м. Харків, 15 листопада 2017). С. 42-44.

АНОТАЦІЯ

Якушина О. С. Конституційне право на освіту: теорія та практика реалізації – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2018.

У роботі комплексно досліджується сутність і зміст конституційного права на освіту та практика його реалізації в Україні. Освіта розглядається як основа інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, а також як механізм, завдяки якому розкривається зміст конституційного права на освіту. Сформульовано авторське визначення поняття «право на освіту» в суб'єктивному й об'єктивному сенсі.

Встановлено ознаки державної освітньої політики. Запропоновано принципи державної освітньої політики. Проаналізовано положення міжнародно-правових актів і практика Європейського суду з прав людини у сфері освіти. Наведено авторське визначення поняття «нормативно-правове забезпечення конституційного права особи на освіту» як нормативне регулювання суспільних відносин, що склалися у сфері освіти. Запропоновано систему правового забезпечення гарантування державою

реалізації права особи на освіту доповнити класифікацією державних гарантій реалізації права на освіту.

Проаналізовано структуру й особливості механізму реалізації права на освіту. Досліджено основні недоліки освітньої діяльності, котрі впливають на гарантії забезпечення конституційного права на освіту в сучасній Україні. Наведено аргументи на користь розроблення і ухвалення Освітнього кодексу. Охарактеризовано основні шляхи вдосконалення системи державно-правового забезпечення реалізації права на освіту.

Ключові слова: освіта, конституційне право на освіту, державна освітня політика, державні гарантії реалізації права на освіту, освітня реформа.

АННОТАЦІЯ

Якушина О. С. Конституционное право на образование: теория и практика реализации. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право». – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2018.

В работе проведено комплексное исследование сути и содержание конституционного права на образование и практики его реализации в Украине. Дается определение понятия образования как сферы, которая учитывая сущностную характеристику, является системой профессиональных знаний и умений, включает в себя процесс обучения и воспитания личности, которые приобретаются как в интересах всего общества, так и самой личности; а также признание права на образование одним из основных элементов системы прав и свобод человека и гражданина.

Сформулировано авторское определение понятия «право на образование» в субъективном и объективном смысле. Предложено в системе правового государственного гарантирования реализации права человека на образование выделить две группы: к первой следует отнести правовые нормы, определяющие стратегию, задачи и цели права на образование как социальной ценности, то есть которые устанавливают основные параметры правового регулирования образования – ее содержание, цели, пространственные и временные границы, порядок реализации права человека на образование; ко второй – нормы, регламентирующие как организацию управления образованием, виды и структуру органов исполнительной власти, действующих в сфере образования, так и порядок

проведения образовательной деятельности.

Проанализированы положения международно-правовых актов и практика Европейского суда по правам человека в сфере образования. Сформулирована дефиниция «нормативно-правовое обеспечение конституционного права человека на образование» как нормативное регулирование общественных отношений, сложившихся в сфере образования. Предложено в системе правового обеспечения реализации права человека на образование провести классификацию государственных гарантий реализации права на образование.

Проанализированы структура и особенности механизма реализации права на образование. Исследованы основные недостатки образовательной политики, которые влияют на гарантии обеспечения конституционного права на образование в современной Украине. Приведены аргументы в пользу разработки и принятия Образовательного кодекса. Охарактеризованы основные пути совершенствования системы государственно-правового обеспечения реализации права на образование.

Констатировано, что для надлежащего обеспечения реализации права человека на образование, в частности, такой его составляющей, как качественное образование, проведение реформы опорных школ в современном виде является недостаточно эффективным, учитывая это, предложено внести изменения в абз. 3. п. 2. «Положения об образовательном округе», а именно уточнить определение понятия «опорная школа», добавив, что звено старшей школы в составе опорной школы должно содержать не менее трех классов на каждую параллель.

Ключевые слова: образование, конституционное право на образование, государственная образовательная политика, государственные гарантии реализации права на образование, образовательная реформа.

SUMMARY

Yakushina O. S. The Constitutional right to education: theory and practice of implementation. Manuscript copyright.

The thesis stands for obtaining a Candidate of Juridical Sciences. Degree in Legal Sciences. Specialization number is 12.00.02 «Constitutional Law; Municipal Law». – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2018.

The work comprehensively explores the nature and content of the constitutional right to education and the practice of its implementation in Ukraine. Education is discussed both as the basis of the intellectual, spiritual, physical and cultural development of the individual and as a mechanism through which the content of the constitutional right to education. The au-

thor's definition of the concept of "the right to education" is formulated in a subjective and objective sense.

The author proposes to distinguish two groups in the system of legal state guaranteeing the realization of the human right to education: the first should include legal norms that determine the strategy, objectives, and goals of the right to education as a social value, that is, they establish the main parameters of the object of legal regulation of education - its content, spatial and time boundaries, goals, the procedure for the realization of the human right to education; to the second one, which should be called an enabling one - the norms regulating both the organization of the management of education, the types and structure of the executive bodies operating in the sphere of education, fix their legal status and the procedure for conducting educational activities.

The author also analyzes the provisions of international legal acts and the practice of the European Court of Human Rights in the field of education.

The concept of "normative and legal support for the constitutional human right to education" is defined as the regulatory regulation of public relations that have developed in the sphere of education. Proposed in the system of legal provision for guaranteeing the state the implementation of the human right to education classification of state guarantees for the realization of the right to education.

The structure and features of the mechanism for the realization of the right to education are analyzed. The main shortcomings of the educational policy that affect the guarantees of the constitutional right to education in modern Ukraine are investigated.

Arguments are presented in favor of the development and adoption of an educational code. The author describes the main ways of improving the system of state and legal support for the realization of the right to education. It is argued that, in order to properly ensure the realization of the human right to education, in particular, such a component as quality education, the reform of the supporting schools in its current form is not effective enough, considering this, it is proposed to amend Para. 3. Item 2. "Regulations on the educational district", namely, to clarify the definition of the concept of "support school", adding that the link of the senior school as part of the basic school should accommodate at least three classes for each parallel.

Keywords: education, constitutional right to education, state educational policy, state guarantees for the realization of the right to education, educational reform.

Відповідальний за випуск:
кандидат юридичних наук, доцент
Г. В. Берченко

Підписано до друку 07.05.2018 р. Формат 60x90/16
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.
Ум. друк. арк. 0,7. Облік.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 153.

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77